

Yayına Geliş Tarihi: 12.07.2025

Yayına Kabul Tarihi: 15.09.2025

Bu makale için kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm)

Ukşal, Olgun, “Rusya ve Avrupa Birliği Arasında Sıkışan Bir Dış Politika: Ermenistan Örneği”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 78 (2025): 97-130

Araştırma Makalesi

RUSYA VE AVRUPA BİRLİĞİ ARASINDA SIKIŞAN BİR DIŞ POLİTİKA: ERMENİSTAN ÖRNEĞİ

(A FOREIGN POLICY STUCK BETWEEN RUSSIA AND THE
EUROPEAN UNION: THE CASE OF ARMENIA)

Olgun UKŞAL*

Öz: Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Ermenistan hem ulusal çıkarları hem de siyasi-ekonomik kalkınma amaçlarıyla dış politika konusunda bölgesel ve küresel güçlerle çok yönlü ilişki kurma çabası içerisine girmiştir. Bu bağlamda, Ermenistan'ın dış politikası tarihsel ve yapısal bağlar nedeniyle Rusya Federasyonu'nun (RF) etkisi altında şekillenirken, aynı zamanda Avrupa Birliği özelinde Batı ile ekonomik, siyasi ve hukuki entegrasyon süreci de devam etmektedir. RF ile Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) ve Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) gibi oluşumlar üzerinden iş birlikleri sağlanırken Avrupa Birliği ile de Doğu Ortaklığı girişimi ve 2017 yılında imzalanan Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Antlaşması (CEPA) üzerinden geniş kapsamlı iş birliklerinin temeli oluşturulmuştur.

Bu çalışma, özellikle 2020 Karabağ Savaşı sonrasında Ermenistan dış politikasında yaşanan dönüşüm ve bu bağlamdaki yeni yönelimleri analiz etmektedir. Savaş sırasında ve sonrasında RF'den beklenen

* ORCID: 0000-0002-3246-1245

Arş. Gör. Dr., Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, olgun.uksal@kafkas.edu.tr

askeri ve diplomatik desteğin gelmemesi, KGAÖ'nün görece pasifliği ve iç kamuoyundaki artan güvensizlik Ermenistan dış politikasını yeni arayışlara yönlendirmiştir. Bu çerçevede Gürcistan modeli (Batı'ya yönelim), Belarus modeli (RF'ye yakınlaşma) ve çok yönlü hibrit dış politika modelleri üzerinde durulmaktadır. Çalışmada, Ermenistan'ın küçük devlet olarak izlediği bandwagoning (eklemlenme) ve hedging (ihtiyatlı dengeleme/esnek dengeleme) stratejileri bağlamında dış politika davranışı incelenmektedir. Sonuç olarak Ermenistan'ın jeopolitik sıkışmışlığı, tarihsel bağları ve güvenlik gereksinimleri doğrultusunda çok yönlü ancak kırılgan bir dış politika inşa etmeye çalıştığı görülmektedir. Avrupa Birliği ve RF arasında dönemsel olarak gelgitleri olan Ermenistan dış politikası, ulusal çıkarlar bağlamında Batı ile yakınlaşma çabası içerisinde bulunmakla birlikte; ekonomik, askeri ve stratejik bağımlılıklar nedeniyle RF etkisinden tam anlamıyla çıkamamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ermenistan, Dış Politika, Rusya, Eklemlenme, İhtiyatlı Dengeleme

Abstract: Armenia, which gained its independence after the dissolution of the Soviet Union, has endeavored to establish multilateral relations with regional and global powers in terms of foreign policy for both national interests and political-economic development purposes. In this context, Armenia's foreign policy is shaped under the influence of Russia due to historical and structural ties, while at the same time the process of economic, political and legal integration with the West, in particular the European Union, continues. While cooperation has been established with Russia through the Commonwealth of Independent States (CIS), the Collective Security Treaty Organization (CSTO) and the Eurasian Economic Union (EEU), the basis for comprehensive cooperation with the European Union has been established through the Eastern Partnership initiative and the Comprehensive and Extended Partnership Agreement (CEPA) signed in 2017.

This study analyzes the transformation of Armenia's foreign policy, especially in the aftermath of the 2020 Karabakh War, and the new orientations in this context. The lack of expected military and diplomatic support from Russia during and after the war, the relative passivity of the CSTO and the growing insecurity in the domestic public opinion led Armenia's foreign policy to seek

new directions. In this framework, the Georgian model (orientation towards the West), the Belarusian model (rapprochement with Russia) and the multilateral hybrid foreign policy models are emphasized. The study examines Armenia's foreign policy behavior as a small state in the context of bandwagoning and hedging strategies. As a result, it is seen that Armenia is trying to build a multilateral yet fragile foreign policy in line with its geopolitical conundrums, historical ties and security needs. Armenia's foreign policy, which periodically fluctuates between the European Union and Russia, is in an effort to rapprochement with the West in the context of national interests; however, due to economic, military and strategic dependencies, it cannot completely get out of Russian influence.

Keywords: *Armenia, Foreign Policy, Russia, Bandwagoning, Hedging*

GİRİŞ

Uluslararası sistemde sınırlı bir askeri, ekonomik ve diplomatik kapasiteye sahip devletler genellikle büyük güçler arasında bir denge siyaseti arayışına girmektedir. Büyük devletler karşısında bir küçük devlet olarak nitelendirilebilecek devletlerden Ermenistan da bu bağlamda jeopolitik konumu nedeniyle Rusya Federasyonu (RF) ve Avrupa Birliği (AB) gibi bölgesel aktörler ile hassas bir denge politikası izlemek zorunda kalmıştır. Sınır komşuları Türkiye ve Azerbaycan ile sınırları kapalı olmakla birlikte İran ve Gürcistan ile de kara sınırı ile çevrili olan Ermenistan, güvenlik anlamında iş birliğini RF ile gerçekleştirirken siyasi ve ekonomik olarak Batı ile iş birliğini de AB ile şekillendiren temel dinamiklere sahiptir.

Ermenistan, 1991 yılında kazanılan bağımsızlığın hemen ardından AB ile ekonomik, kurumsal ve siyasi diyalog kanallarını aktif hale getirmeye çabalamıştır ancak kısa bir süre sonra RF'nin bölgede tekrar aktif hale gelmesi ve geçmiş bağlar neticesinde RF-Ermenistan güvenlik çerçevesindeki bağımlılığı ortaya çıkmış ve Batı ile entegrasyon sekteye uğramıştır. AB, Ermenistan'ı Doğu Ortaklığı programı başta olmak üzere bir dizi reform hamlesi ile dönüşüme dâhil etmeye çalışsa da 2013 yılında imzalanması beklenen Ortaklık Antlaşması, RF'nin baskısıyla iptal edilmiştir. 2017 yılında Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Antlaşması (Comprehensive Economic Partnership Agreement-CEPA) imzalanarak tekrar AB-Ermenistan ilişkisi iyileştirilmeye çalışılmıştır.¹ Bu çerçevelerden incelendiğinde Ermenistan gerek AB gerekse RF dinamikleri ile arada sıkışmış bir denge siyaseti içerisinde dış politika üretim sürecine girmiştir.

Bu çalışma, Ermenistan-AB ilişkilerini yalnızca kurumsal belgeler ve politik beyanlar üzerinden değil aynı zamanda Ermenistan dış politikasındaki değişen tercihler üzerinden de ele almaktadır. Literatürde Avrupa Birliği'nin Ermenistan örneğindeki normatif gücü², Ermenistan'ın AB entegrasyon süreci³, Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılımı⁴, Ermenistan'ın

1 European Parliament, *Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement with Armenia* (2018), [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA\(2018\)623565](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA(2018)623565).

2 Chiara Loda, "The European Union as a normative power: the case of Armenia," *East European Politics* 33, no. 2 (2017).

3 Narine Ghazaryan ve Laure Delcour, "From EU integration process to the Eurasian Economic Union: the case of Armenia," in *Post-Soviet constitutions and challenges of regional integration* (Routledge, 2017).

4 Vahram Ter-Matevosyan vd., "Armenia in the Eurasian Economic Union: reasons for joining and its consequences," *Eurasian Geography and Economics* 58, no. 3 (2017).

RF ile olan askeri iş birliği⁵ üzerine çalışmalar yer almaktadır. Oysa bu çalışma Ermenistan'ın dış politika davranışlarını bir bütün hâlinde ele almayı amaçlayarak, güvenlik bağımlılığı ve küçük devlet dış politika anlayışı bağlamında değerlendirmektedir. Önceki çalışmalar yalnızca bir bakış açısıyla AB entegrasyonu, ekonomik iş birliği, askeri iş birliği gibi durumları literatüre kazandırırken, Ermenistan'ın sıkışan çok taraflı diplomasisine bir bütün olarak yaklaşmamışlardır. Bu çalışma ile literatürdeki bu boşluk kapatılmak istenmektedir.

Çalışmanın temel amacı, Ermenistan'ın AB ile ilişkilerinde yaşanan inişli çıkışlı süreci inceleyerek RF ve AB arasında sıkışan siyasetinin nasıl bir denge içerisinde sürdürüldüğünü ortaya koymaktır. Bu bağlamda araştırma sorusu şu şekilde formüle edilmiştir: “Ermenistan, RF ile olan güvenlik çerçevesindeki iş birliğini devam ettirirken AB ile ilişkilerini nasıl ve ne yönde şekillendirmektedir?”. Bu çalışmada bu soruya yanıt aranmaktadır. Bu doğrultuda Ermenistan-AB ilişkilerinin tarihsel gelişimi, 2013 ve 2017 kırılma noktaları, 2020 Karabağ Savaşı sonrası yaşanan siyasi dönüşüm ve geleceğe dair muhtemel senaryolar kapsamlı bir şekilde değerlendirilecektir. Çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde teorik bir çerçeve bağlamında küçük devlet dış politikası, *hedging* ve *bandwagoning* gibi kavramlar açıklanarak teorik çerçeve oluşturulacaktır. İkinci bölümde Ermenistan-RF ilişkileri, üçüncü bölümde Ermenistan-AB ilişkileri anlatılırken son bölümde de 2020 Karabağ Savaşı sonrası ortaya çıkan siyasi dönüşüm ve gelecekteki muhtemel senaryolar bağlamında Ermenistan dış politikası analiz edilecektir.

TEORİK ÇERÇEVE: KÜÇÜK DEVLET DIŞ POLİTİKASI

Küçük devlet; tanımlaması oldukça zor olan; büyüklükleri, nüfusları, ekonomileri, doğal kaynakları ve zayıflıkları oldukça değişen birçok devleti tanımlayan bir kavramdır. Robert L. Rothstein 1968 yılında kaleme aldığı bir eserinde bunu “Güvenliğini kendi kapasitesini kullanarak elde edemeyen; başka devletlerin, süreçlerin, kurumların veya gelişmelerin yardımına güvenmek zorunda kalan devlet.” olarak tanımlamıştır.⁶ Başka bir tanımlamayla da küçük

5 Gaidz Minassian, “Armenia, a Russian outpost in the Caucasus?,” *Russie. Nei. Visions* 27 (2008).

6 Robert L. Rothstein, *Alliances and Small Powers* (New York: Columbia University Press, 1968), 29.

devlet, uluslararası düzen içerisinde diğer aktörler tarafından küçük olarak algılanan bir devlet olarak belirtilmiştir. Uluslararası hiyerarşik yapı içerisinde söz sahibi olma, bölgesel ya da küresel etki gücü üzerinden bu değerlendirme yapılmıştır.⁷ Birleşmiş Milletler Küçük Devletler Forumu (The Forum of Small States-FOSS) üye devletleri incelendiğinde de nüfusu 10.000'den az ya da nüfusu 10 milyondan fazla olan devlet de bu forumda yer almaktadır.⁸ Dünya Bankası, küçük devletleri nüfusları 1,5 milyondan az olan ve sınırlı kapasiteye sahip, FOSS'a üye devletler olarak tanımlamışlardır.⁹ Bugün Ermenistan dâhil olmak üzere 100'den fazla üyesi olan FOSS ilk kurulduğu 1990'lı yılların başında nüfusu 10 milyondan az olan devletler için bir araya gelmiş bir oluşumdur.¹⁰ Bu tanımlamalardan yola çıkacak olursak küçük devleti, sınırlı bir kapasiteye sahip nüfusu 10 milyondan az olan devlet olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Küçük devletler sınırlı kaynaklar (en önemlisi insan kaynağının yetersizliği ve ekonomik eksiklik) içerisinde pragmatik bir yapıda olmak zorundadırlar. Bu durumdaki akıllı siyaset aracılığıyla politika seçimlerinde sorun odaklı bir yaklaşım ile mevcut kapasitelerinin sınırlarını zorlamayı hatta sınırların üstesinden gelmeyi öğrenmişlerdir.¹¹ Nüfusu az olan bir devletin kapasitesi yüksek bir askeri güce sahip olması zor olacaktır. Ekonomisi de bu ölçüde küçük olmaya meyilli olduğundan dış ticarete mahkûm, uluslararası dalgalanmalara karşı savunmasız olmaktadır. Bu durum da diplomatik güç anlamında çeşitli kısıtlamaları beraberinde getirmektedir. Büyük orduları finanse edecek ekonominin yoksunluğundan dolayı diğer devletleri kendi iradesi doğrultusunda boyun eğdirme gücü de mevcut değildir.¹² Bu açılardan bakıldığında küçük devlet kendisini koruma

7 Jeanne A.K. Hey, *Small States in World Politics: Explaining Foreign Policy Behavior* (Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 2003), 3.

8 Andrea Suilleabhain, *Small States at the UN*, International Peace Institute (2014), 4, <http://www.jstor.org/stable/resrep09619.6>.

9 World Bank, *Small states : a roadmap for World Bank Group engagement* (World Bank Group, 26/05/2017), <http://documents.worldbank.org/curated/en/736071496248865262>.

10 "MFA Press Release: Introductory Remarks by Minister for Foreign Affairs and Minister for Law K Shanmugam at the Forum of Small States (FOSS) Conference on Small States, 1 October 2012, United Nations, New York," 2012, (Erişim tarihi: 07, 2025), <https://www.mfa.gov.sg/Newsroom/Press-Statements-Transcripts-and-Photos/2012/10/MFA-Press-Release-Introductory-Remarks-by-Minister-for-Foreign-Affairs-and-Minister-for-Law-K-Shanmu> (04).

11 Tiina Randma Liivve Külli Sarapuu, "Small states as poster children of robust governance?," *Small States & Territories Journal* 8, no. 1 (2025): 118, <https://www.um.edu.mt/library/oar/handle/123456789/134902>.

12 Baldur Thorhallsson, "Studying small states: A review," *Small States & Territories Journal* 1, no. 1 (2018): 19, <https://www.um.edu.mt/library/oar/handle/123456789/44443>.

konusunda diplomatik bir yol izleyebilmekte ya da uluslararası örgütler bünyesine girerek buradaki zaafını ortadan kaldırmaya çalışabilmektedir. Ermenistan dış politika dinamiklerini açıklayabilmek için *shelter* (barınak) teorisi dikkate alınabilir. Zira Thorhallsson'un öne sürdüğü bu yaklaşım, küçük devletlerin kırılganlıklarını azaltmak adına büyük güçlerden ya da uluslararası kurumlardan koruma ve destek arayışına vurgu yapmaktadır.¹³ Bu çalışma ise Ermenistan dış politik yaklaşımını yalnızca sığınma çabası olarak görmemekte; aksine hem RF hem de Avrupa Birliği ile eş zamanlı ilişkiler üzerinden riskleri dağıtma ve seçeneklerini açık tutma stratejisini ön plana çıkarmaktadır.

Küçük devletin mevcut uluslararası sistem içerisinde devamlılığını sağlayabilmesi için izleyebileceği birkaç politik yol mevcuttur. Bunlardan bazıları *bandwagoning* (eklemlenme), *hedging* (ihtiyatlı dengeleme/esnek dengeleme) ve *balancing* (dengeleme) olarak sıralanabilir. Küçük devletlerin bu politik yollardan hangisini izleyeceği incelenirken iç siyasetlerindeki dinamikleri de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. AB'nin Doğu Ortaklığı politikasına eklediği Gürcistan (2003, 2008, 2019), Ukrayna (2004, 2013), Moldova (2009) ve Ermenistan'da (2008, 2018) meydana gelen toplumsal hareketler; bu devletlerdeki iç dinamiklerin göz ardı edildiğini göstermektedir. AB ile RF arasında sıkışmış bu küçük devletlerin çoğu her ne kadar demokratik açıdan eksikliklere sahip olsa da güçlü bir sivil toplum yapısı ve toplumsal hareket potansiyeline sahip olmuşlardır.¹⁴ İç dinamikler örnekteki devletlerin dış dinamiklerini etkileme kapasitesine sahipken bu durum her devlet için geçerli olmamaktadır.

Dış politika bağlamında *bandwagoning*, *hedging* ve dengelemeyi açıklamadan Ermenistan'ın siyasetini yorumlamak hatalı ya da eksik kalacaktır. Ermenistan dış politikası bu yaklaşımlar çerçevesinde şekillenmektedir. *Bandwagoning*, küçük devletlerin mevcudiyetlerinin devamlılığı için güçlü bir devletin yanında yer alması ya da peşine takılması olarak tanımlanabilmektedir. Kısa vadede güvenlik tehditleriyle başa çıkabilmek hedeflenmektedir. Böylece küçük devlet, büyük bir devletin imkânlarından faydalanabilirken aynı

13 Baldur Thorhallsson, *Small States and Shelter Theory: Iceland's External Affairs* (New York: Routledge, 2019).

14 Bidzina Lebanidze ve Kornely Kakachia, "Bandwagoning by stealth? Explaining Georgia's appeasement policy on Russia," *European security* 32, no. 4 (2023).

zamanda siyasi olarak dış etkiye kendisini açık hale getirebilmektedir.¹⁵ Sistemik olarak iç faktörlerin etkisi altında kalan küçük devlet davranışı dış politika konusunda daha çok dengeleyici ya da takip edici bir yöntem izlerken bu durum dış yardımlara bağımlı bir ortam yaratabilmektedir.¹⁶ Ermenistan açısından incelendiğinde 1991 yılındaki bağımsızlıktan günümüze kadarki süreçte özellikle doğu-batı kara sınırlarının kapalı olması, Gürcistan ve İran tarafından da karadan çevrilmesi devleti belirli kalıplar içerisinde bir dış politika yürütmeye zorlamıştır. Bu durum özellikle Sovyet yapılanma geçmişinden dolayı RF ile etkileşimin fazla olmasına sebep olurken Ermenistan-RF ilişkilerinin de *bandwagoning* üzerinden şekillenmesine neden olmaktadır. Özellikle askeri alandaki iş birliği Ermenistan'ın RF'ye bağımlı bir güvenlik stratejisi oluşturmaya neden olmaktadır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması sonrasında Ermenistan ve RF hem Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) bünyesinde faaliyet yürütmüş hem de onun askeri kolu olan KGAÖ çerçevesinde stratejik bir pakt imzalamıştır.¹⁷ Ermenistan bu stratejik hamlelerle uluslararası sistem içerisinde güvenliğini sağlayacak devlet olarak RF'yi görmüş ve eklemlenme siyaseti izlemiştir. Bu durumun özellikle 2020 Karabağ Savaşı'na kadar devam ettiği söylenebilir. Küçük devletlerin buradaki temel amacı kendi devamlılıklarını garanti altına almak olarak nitelendirilebilir çünkü herhangi bir kriz anında tam anlamıyla tarafsız kalma ya da yatıştırma yapabilecek yetiye sahip değillerdir. Güvenliği bir devlet ya da devletler topluluğu tarafından garanti altına alındığında küçük devletin güvenliği başka devletlerin müdahale edemeyeceği düzeye gelmektedir. Güç siyasetinin önemli olduğu uluslararası düzen içerisinde küçük devletler bir rakip olarak değerlendirilememektedir fakat güç dengesinden faydalanabilme ihtimali mevcuttur. Çünkü bir büyük gücün küçük bir devlete yönelik tehdidi, dengeleyici ikinci bir büyük gücün karşı hamlesiyle kolayca etkisiz hale getirilebilmektedir.¹⁸ Bunun yanı sıra küçük devlet, büyük güçler arasındaki tartışmalara katılmak istememe hakkına sahip gibi görünse de kınanma ya da küçümseme gibi risklerle karşı karşıya kalarak dışlanabilme potansiyeline

15 Murat Jane, ““Küçük Devlet” Kavramı Bağlamında Ermenistan'ın Trans-Kafkasya Politikasının Analizi (1991-2020),” *Ermeni Araştırmaları*, no. 75 (2024).

16 F Didem Ekinci, “Küçük Devlet Dış Politikasında Zafiyet ve Dirençlilik: Ermenistan Örneği,” *Ermeni Araştırmaları*, no. 61 (2018).

17 Minassian, “Armenia, a Russian outpost in the Caucasus?”

18 J. David Singer, *The Story of Small State Survival, 1648–2016* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 52,150

sahiptir.¹⁹ Bu kriz anlarında eğer güçlü devletle *bandwagoning* stratejisi izlenmesi zor oluyorsa o zaman dengeleme siyaseti ön plana çıkmaktadır.²⁰ Bu dengeleme siyaseti *hedging* ya da *balancing* olarak iki farklı şekilde kendisini gösterebilmektedir. Küçük bir devletin birden fazla politika arasında geçiş yapabilmesi ya da birkaçını eş zamanlı kullanabilmesi; kısmen sahip olduğu itibara, kısmen öneriler yoluyla çözüm üretebilme kapasitesine, kısmen bu çözümlerin diğer aktörlerce meşru kabul edilmesine ve kısmen de doğru zamanlamaya bağlıdır. Başka bir ifadeyle, diplomasi becerisi bu stratejileri uygulayabilme yetisini belirlemektedir.²¹

Hedging, bir anlamda “sınırlı peşinden gitme” olarak da açıklanabilmektedir. Zira *hedging* stratejisi ile küçük devlet büyük devletlerin kendisine sağlayabileceği imkânlardan faydalanırken tam bir bağıllık göstermemektedir. Kontrollü bir şekilde ilişkilerini yürütmekte ve uluslararası sistem içerisinde yer alan büyük aktörler arasında kontrollü bir dengede kalmaya çalışmaktadır.²² *Hedging* kavramı, yüksek belirsizlik ve yüksek riskin olduğu bir ortamda birden fazla politika üretilerek risklerin dengelenmeye çalışıldığı siyasi anlayış olarak da tanımlanabilmektedir. Uluslararası ilişkiler anlamında bu riskler; güvenlik, ekonomik ve politik olarak 3 ana kategoriye ayrılabilir. Bu kategorilerdeki anlayış güvenlik bağlamında olası saldırıların önüne geçilmesi planlanırken ekonomik anlamda gerilemenin önlenmesi ve politik bağlamda da yapısal değişimin önüne geçilmesi olarak açıklanabilmektedir.²³ *Hedging* stratejisine göre, büyük devletlerle çok yakın ya da çok uzak ilişki risklidir. Çok yakınlaşma, bağımsızlığı kaybetmeye ya da gereksiz müdahaleye davetiye çıkarabilecekken aynı zamanda uluslararası sistemdeki değişimler karşısında yanlış taraf seçilmesiyle de sonuçlanabilecektir. Öte yandan çok uzaklaşma ise düşmanlık yaratabilme potansiyeline sahipken birçok fırsatın da elden kaçmasına neden olabilmektedir. Küçük devletlerin değişen dinamikler

19 Laurent Goetschel, ed., *Small States Inside and Outside the European Union: Interests and Policies* (New York: Springer, 1998), 35

20 Hanna Samir Kassab, “Weak State Autonomy: Armenia and St. Kitts and Nevis,” *Weak States in International Relations Theory: The Cases of Armenia, St. Kitts and Nevis, Lebanon, and Cambodia* (2015).

21 Erling Bjøl, “The Power of the Weak,” *International Studies Quarterly* 3, no. 2 (1968): 233–258, <https://doi.org/10.1177/001083676800300201>, 166

22 Halit Hamzaoglu ve Erkan Salim Hoşfikirer, “Hedging Stratejisi Çerçevesinde Rusya’nın İran Nükleer Meselesine Yaklaşımı,” *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi* 7, no. 2 (2022).

23 Kuik Cheng-Chwee, “The essence of hedging: Malaysia and Singapore’s response to a rising China,” *Contemporary Southeast Asia: A Journal of International and Strategic Affairs* 30, no. 2 (2008).

karşısında en az risk ve en fazla kazancı sağlamak uğruna yürütebilecekleri en iyi siyaset *hedging* olarak görülmektedir. Gerçekten de 1960'lardaki Süveyş Krizi bunun bir örneği olarak literatürde yer almaktadır.²⁴ 2. Dünya Savaşı sonrası değişen dünya denkleminde siyasi taraf tutmanın ya da tarafsızlığın nasıl bir kazanç ya da kayıp getireceği kestirilemediğinden Süveyş Krizi gibi sonucunun önceden kestirilemediği birçok olay yaşanmıştır. Ermenistan için de Karabağ'ın kaybedilmesi sonrası siyasi dönüşümün *bandwagoning* yaklaşımından *hedging* yaklaşımına geçtiğini söylemek bu bağlamda yanlış olmayacaktır. Ermenistan, devleti uluslararası sistemin karmaşası içerisine çeken iç ve dış ekonomik-siyasi sorunlara sahiptir. Bu durum karşısında 1998 yılında Başkan Robert Koçaryan tarafından geliştirilen tamamlayıcılık politikası ile hem küresel hem de bölgesel güçlerle (Amerika Birleşik Devletleri-ABD-, RF, İran) iyi ilişkiler sürdürülen bir denge politikası hedeflenmiştir. Koçaryan'ın "tamamlayıcılık" politikası, klasik anlamda bir *balancing* stratejisi olarak nitelendirilemez; zira Ermenistan, büyük güçlerden birine karşı diğerini dengelemeye çalışmamış, aksine her iki tarafla eş zamanlı ilişkiler kurmayı tercih etmiştir. Bununla birlikte, yaklaşımı yalnızca tek bir büyük gücün korumasına sığınmayı öngören *shelter* teorisi ile de tam olarak örtüşmemektedir. Tamamlayıcılık, Ermenistan'ın güvenlik boyutunda Rusya'nın sağladığı himayeyi kabul ederken, ekonomik ve diplomatik açılım için Batı'ya yönelmesiyle *multi-sheltering* (çoklu barınak) arayışına işaret etmektedir. Dolayısıyla bu politika ne yalnızca bir denge siyaseti ne de tek taraflı bir barınak stratejisidir; daha ziyade, küçük bir devletin farklı alanlarda kırılganlıklarını azaltmak için birden fazla aktörün sağladığı imkânları eş zamanlı ve tamamlayıcı biçimde kullanma girişimidir.²⁵ Bu politika Karabağ Savaşı'na kadar *bandwagoning* politikasıyla eş güdümlü olarak yürütülmeye çalışılmış ancak siyasi değişimler bu siyasi anlayış üzerinde de değişime neden olmuştur. Robert Koçaryan'dan günümüze miras kalan tamamlayıcılık olarak adlandırılan Ermenistan dış politika modeliyle de *balancing* olarak literatüre geçen dengeleme politikasına benzer bir anlayış sürdürülmek istenmiştir. Bir taraftan müttefiklik ilişkisi içerisinde özellikle askeri bağlamda RF ile iş birliği sürdürülürken diğer taraftan askeri niteliği olmayan çok yönlü ilişkilerle ABD ve AB ile ortaklık modeli bir dış politika inşa edilmek istenmiştir. Doğu-Batı karşıtlığından kurtularak dış politikada çeşitlendirme anlayışının gerçekleştirilmek istendiği tamamlayıcılık politikası Ermenistan

24 Cheng-Chwee, "The essence of hedging: Malaysia and Singapore's response to a rising China."

25 Kassab, "Weak State Autonomy: Armenia and St. Kitts and Nevis."

dış politikası için önemli bir unsur niteliğinde olmuştur. Batı'nın Kafkasya bölgesini yalnızca RF'nin etki alanı olarak görmeyip bölgede aktifleşme çabası içerisinde olması tamamlayıcılık politikasıyla örtüşmüştür. Bu nedenle bu politikanın hem RF hem de ABD önderliğinde Batı ile çok yönlü ilişkiler bağlamında şekillenmesi daha kolay olmuştur.²⁶

Ermenistan özellikle ulusal çıkarlarının uluslararası arenada yer edinebilmesi için lobicilik faaliyetlerini ve çeşitli diasporaların aktif olarak kapasitelerini geliştirilmek istemektedir. Ermenistan diplomasi becerisini kullanarak hem ABD hem de RF ile ilişkileri belirli bir zeminde tamamlayıcılık politikası çerçevesinde yürütmüştür. Ermenistan'ın dünya ekonomisine kademeli entegrasyonu için yapılan diaspora yatırımları bunun net bir örneğini oluşturmaktadır.²⁷ Böylece uluslararası düzen içerisinde Ermenistan'ın hem askeri olarak kendisini garanti altına alması hem de Batı ile çıkarlar bağlamında ilişkinin sürdürülerek kapasitenin artırılması hedeflenmektedir.²⁸ Ermenistan'ın dış politika anlayışını hibrit olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Burada bahsedilen hibrit model, literatürde tam anlamıyla bir yer edinmiş olmasa da farklı dış politika araçlarının ve yöntemlerinin bir arada, esnek bir biçimde kullanılması olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu tanımlamada akıllı güç teorisi referans alınmıştır. Akıllı güç, dış politika süreçlerinde sert güç ya da yumuşak gücün tek başına yeterli olmadığı durumlarda ikisinin bir arada kullanılması olarak tanımlanmıştır.²⁹ Bu çalışmada söz edilen hibrit model ise, dış politikada farklı stratejilerin bir arada kullanılarak ortaya melez bir politika çıkarılması olarak gösterilmektedir. Hibrit modelle ilgili yapılan bir çalışmada ise bu model, küçük devletlerin sürekli uyum sağlama ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan uygulanabilir karma bir dış politika olarak gösterilmektedir. Yine aynı çalışmada küçük devletlerin çok kutuplu dünya düzeni içerisinde en yüksek faydayı elde edebilmek adına *hedging*, *bandwagoning* ve *balancing* gibi stratejileri ortak kullanımından söz edilerek hibrit model pekiştirilmektedir.³⁰

26 Alla Mirzoyan, *Armenia, the Regional Powers, and the West: Between History and Geopolitics* (New York: Palgrave Macmillan, 2010), 18

27 Tatul Manaseryan, *Diaspora: The Comparative Advantage for Armenia*, Çalışma Raporu No. 04/14 (Armenian International Policy Research Group, Ocak 2004).

28 Arthur V Atanesyan, Bradley M Reynolds, ve Artur E Mkrtichyan, "Balancing between Russia and the West: the hard security choice of Armenia," *European Security* 33, no. 2 (2024).

29 Joseph S. Nye Jr., *Security and Smart Power*, *American Behavioral Scientist* 51, no. 9 (May 2008): 1353, <https://doi.org/10.1177/0002764208316228>

30 Péter Kacziba ve Barış Hasan, *Hybrid Foreign Policies in the EU's Eastern Flank: Adaptive Diplomacy*, *Eastern Journal of European Studies* 13, Özel Sayı 11 (Ekim 2022): 207,226, <https://doi.org/10.47743/ejes-2022-SI11>.

Bu politik anlayışın gerekçeleri incelendiğinde geçmişten gelen ve hâlâ devam eden RF ile bağımlılık eksenindeki iş birlikleri mevcuttur. Bunun yanı sıra jeopolitik olarak bir sıkışmışlık içerisinde olması Ermenistan'ın küçük devlet dış politik anlayışı bağlamında şekillenen hibrit modeli geliştirmesine neden olmaktadır. Bu noktada Tom Long'un belirttiği üzere küçük devletlerin çıkarları, büyük güçlerin çıkarlarının doğrudan bir yansıması değildir; bunun aksine karşılıklı olarak inşa edilen yapılar çerçevesinde şekillenmektedir. Bu nedenle Ermenistan'ın hibrit modeli yalnızca maddi bağımlılıkları değil aynı zamanda normlar ve söylemler üzerinden gelişen etkileşimsel süreçleri de yansıtmaktadır.³¹

Ermenistan, jeopolitik olarak kapalı bir alan içerisinde bulunan bir devlettir. Denize çıkış noktası bulunmadığından önemli ticaret güzergâhlarından faydalanamamakta ve daha iyi konuma sahip olan komşuları üzerinden özellikle ekonomik devamlılığını sağlamaya çalışmaktadır.³² Bu coğrafi sıkışmışlık ve özellikle iki komşusu ile sınırlarının kapalı olması dış politika üzerinde çok büyük bir etkiye sahiptir. Ermenistan siyasi ve askeri olarak RF'ye bağımlı bir konumda yer almaktadır. Burada küçük bir karşılıklı bağımlılığın varlığından da söz edilebilmektedir. Bu doğrultuda Ermenistan topraklarında yer alan Rus askeri üssü, Güney Kafkasya jeopolitiği için büyük bir önem arz etmektedir. Bunun karşılığında da RF, Ermenistan'ın ihtiyaçlarını temin etmeye çalışmaktadır.³³ Gerek askeri gerekse siyasi denklemdeki bu ve benzeri bağımlılıklar da Ermenistan'ın dış politikasına yön verebilmektedir.

ERMENİSTAN DIŞ POLİTİKASININ TARİHSEL DİNAMİKLERİ VE RUSYA

1991 yılında SSCB'nin dağılması ile bağımsızlığını kazanan Ermenistan, bu bağımsızlığı pekiştirmek için uluslararası tanınma kazanmayı ve uluslararası toplumun bir parçası olmayı ilk hedeflerinden görmüştür. Bu bağlamda çok yönlü bir dış politika izlenmiş; bir yandan SSCB'nin devamı niteliğindeki BDT'ye imza atılırken bir yandan da Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na

31 Tom Long, "Small States, Great Power? Gaining Influence Through Intrinsic, Derivative, and Collective Power," *International Studies Review* 19, no. 2 (2017): 185–205, <https://doi.org/10.1093/isr/vix013>.

32 Emin Şhaliyev, "Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermenistan-Azerbaycan Çatışması," Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3, no. 1 (2012).

33 Göktürk Tüysüzöğlü, "Güney Kafkasya'da Bölgesel İşbirliği Gerçekliğinden Soyutlanan Ülke: Ermenistan," *Ermeni Araştırmaları*, no. 44 (2013).

(AGİT) ve Birleşmiş Milletler'e (BM) kabul edilmiştir.³⁴ Buradaki temel amaç, uluslararası toplumdan izole olmanın önüne geçerek SSCB'nin yerini alan RF'ye olan bağımlılıkları azaltmak olmuştur. Nitekim Ermenistan, Soğuk Savaş döneminde SSCB devletleri içerisinde en yüksek ithalat seviyesine sahip devlet olurken gelirin %40'ını savunmaya ayırmıştır. Bu durum da Sovyet savunma tedarik sisteminin çökmesinden sonra Ermenistan'ı sıkıntıya uğratmıştır.³⁵

Ermenistan bağımsızlığı elde ettikten kısa bir süre sonra Birinci Karabağ Savaşı'nın başlamasıyla dış politika dinamikleri keskin bir biçimde etkilenmiştir. Bir yandan Sovyet geçmiş bağlarıyla varlığını sürdürmeye çalışırken bir yandan da ulusal çıkarları bağlamında uluslararası toplum desteğini almaya çalışmıştır ancak bu çok yönlü politika, özellikle RF'nin bölgesel olarak aktifliğini artırması sonrası sekteye uğramıştır. RF, yakın çevre doktrini olarak tanımlanan dış politika anlayışıyla eski Sovyet topraklarında etkinliğini sürdürmeyi planlamıştır. Bu bağlamda da çekirdek devletler arasında görülen Ermenistan'ın da dâhil olduğu BDT'yi oluşturarak AB benzeri bir bütünleşme yaratmaya çalışmıştır.³⁶ Çekirdek devletler olarak betimlenen devletler SSCB dönemi sonrası yine RF çatısı altında siyasi sistemlerini devam ettirmekte ve etnik olarak Slav ırkını temsil etmektedir. Immanuel Wallerstein'in merkez-çevre teorisine atıfta bulunarak oluşturulan bu çerçevede çekirdek devletlerden birisi olan Ermenistan çekirdeğin çevresi olan Orta Asya devletleriyle ayrılmaktadır.³⁷ RF, bu doktrin ile dağılma sonrası bölgede aktif siyasetini sürdürürken eski ortaklarıyla da askeri olarak stratejik bir partnerlik anlayışı yürütmek istemiştir. Bu bağlamda BDT'nin güvenlik çerçevesini oluşturan KGAÖ kurulmuş ve Ermenistan da bu örgütün içerisinde yer almıştır.³⁸ Bu örgüt, Kafkasya için önemli bir birleştirici unsur niteliği taşıyabilecekken Azerbaycan ve Gürcistan'ın ayrılması ile bu niteliğinden yoksun kalmıştır.

34 Edmund Herzig, "Politics in independent Armenia," in *The Armenians* (Routledge, 2004).

35 Ronald Grigor Suny, "Soviet Armenia, 1921–91," in *The Armenians* (Routledge, 2004).

36 Halit Hamzaoglu, "Rus Dış Politikasında Realist Yaklaşım: Primakov Doktrini Ve Yakın Çevre Kavramı," *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8, no. 24 (2020).

37 Mohiaddin Mesbahi, "Russia and Its Central Asian 'Near-Abroad': Towards a Doctrine for the Periphery," in *The Roles of the United States, Russia and China in the New World Order*, der. Hafeez Malik (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1997), 179.

38 Hamzaoglu, "Rus Dış Politikasında Realist Yaklaşım: Primakov Doktrini Ve Yakın Çevre Kavramı."

KGAÖ, RF'nin Güney Kafkasya jeopolitiğinde özellikle Ermenistan üzerinde siyasi ve askeri gücünü devam ettirme anlamında önemli bir antlaşma olarak görülmektedir. Ermenistan'ın dış politika yapısı, Gürcistan ve Azerbaycan'ın aksine RF'ye yönelik olarak *bandwagoning* çerçevesinde bir anlayışta olmuştur. 2003 Gül Devrimi ve 2008 Gürcistan-Rusya Savaşı sonucunda Gürcistan, Batı'ya yönelik politikalarına ağırlık verirken bir diğer aktör Azerbaycan da hem RF hem de Batı ile çok yönlü politikalar üzerinden varlığını sürdürmüştür.³⁹ Ermenistan, RF için bölgede büyük bir stratejik öneme sahiptir. Güney Kafkasya, bir taraftan RF'nin Orta Doğu ile bağlantısını oluştururken diğer taraftan da Batı ile Orta Asya arasında bir köprü konumundadır. Bu nedenle bölge devletleri gerek jeopolitik konumlarından gerekse bölge enerji havzalarından dolayı RF için stratejik çıkar alanları olarak görülmektedir.⁴⁰ İlki 1995 yılında imzalanan ve 2010 yılında da 49 yıllığına uzatılan askeri antlaşmaya göre RF Ermenistan toprağı olan Gümrü'de bir askeri üs ve beraberindeki havaalanını elde etmiştir. Bu askeri üsse karşılık olarak Ermenistan'ın güneybatı sınırlarının korunması yükümlülüğünü üzerine alan RF, Ermenistan silahlı kuvvetlerini de modernize etmeyi taahhüt etmiştir. RF'nin buradaki askeri varlığını niteleyen 102. Askeri Üs, Ermenistan üzerinde siyasi-askeri olarak büyük bir etkiye sahiptir. Bu doğrultuda RF, burada Türkiye'nin ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (The North Atlantic Treaty Organization-NATO) etkisini zorlamak için bu askeri varlığı bir dayanak olarak görmektedir.⁴¹ Birçok akademisyen tarafından Ermenistan'ın RF'ye bağımlı olduğu ve RF'nin liderliğindeki ittifak yapılarına sıkı sıkıya bağlı olduğu kabul edilmektedir. Bu akademisyenler Atanesyan,⁴² Margaryan⁴³ ve Veebel olarak örneklendirilebilmektedir.⁴⁴

39 Aidana Arynbeke, "Armenia-Russia Relations in the Framework of the Collective Security Treaty Organization," *Akhmet Yassawi University Eurasian Research Institute Weekly E-Bulletin* (2016).

40 Asbed Kotchikian, *The Dialectics of Small States: Foreign Policy Making in Armenia and Georgia* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008), 60

41 Eduard Abrahamyan, "The Evolving Role of Russia's Military Presence in Armenia" (paper presented at the Policy Forum Armenia, September, 2015).

42 A. V. Atanesyan, B. M. Reynolds, ve A. E. Mkrtichyan, "Balancing between Russia and the West: The Hard Security Choice of Armenia," *European Security* 33, no. 2 (2024): 261–283.

43 Z. Margaryan, "Armenia's Foreign Policy: Between Diversification and Dependence," *Foreign Trade: Economics, Finance, Law* 139, no. 2 (2025): 14–24.

44 Veebel, Vello. "Russia's Neo-Imperial Dependence Model: Experiences of Former Soviet Republics." *Romanian Journal of Political Sciences* 17, no. 1 (2017): 4–34.

Ermenistan her ne kadar NATO ve AB ile belirli bir ilişki seviyesine çıkmış olsa da RF ve Batı arasında dış politikası bağlamında teraziye eşitlikten söz edilememektedir.⁴⁵ Ermenistan dış politika dinamikleri tamamen RF odaklı olarak geliştirmek durumunda kalmasının nedenleri askeri üs ve stratejik ortaklık antlaşmalarıyla sınırlı kalmamaktadır. 2008 yılında Ermenistan demir yollarının işletimi 20 yıllığına RF'ye verilmiştir.⁴⁶ Bu durum özellikle iç politika dinamiklerinde de RF'nin ne denli yer ettiğini bir kere daha gözler önüne sermektedir. RF, Ermenistan ile ortaklığını kendi güvenlik dinamikleri çerçevesinde şekillendirmektedir. Temmuz 2015'te Ermenistan'daki 102. Askeri Üssü'nde ve Erebuni Havaalanı'nda konuşlanmış uçaklarla ve askeri unsurlarla planlanmamış bir askeri tatbikat gerçekleştirilmiştir. Burada gerçekleştirilen tatbikat NATO'nun "*Agile Spirit 2015*" ortak tatbikatına bir karşılık olarak yapılmıştır. Zira NATO'nun bu tatbikatı, Gürcistan'ın Batı'nın askeri unsurlarıyla entegrasyonunun adımlarından biri olarak görülmüştür.⁴⁷ Burada Ermenistan, RF'nin Batı'ya yönelik politikaları bağlamında stratejik bir askeri üs niteliği taşımıştır. Ermenistan'ın iç dinamiklerinin dış politikaya yansımada önemli bir Rus etkisi mevcuttur. Gerek iç politikada gerekse dış politikada RF'yi takip eden bir *bandwagoning* politikası bu durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 2020 yılında yeniden alevlenen Karabağ krizine kadar Ermenistan, RF'nin etkisi altından çıkmaya çalışarak çok yönlü bir politika izlediği söylemlerini ortaya atsa da bu Rus etkisinin önüne geçememiştir. RF'nin bölgesel olarak büyük bir etkiye sahip oluşu ve jeopolitik sıkışmışlık içerisinde de baskısı yadsınamaz bir gerçekliktir. Özellikle diplomasi becerisi üzerinden yürütölmeye çalışılan Ermenistan dış politikasının bu sıkışmışlık durumundan zaman zaman başarılı olarak çıktığı da söylenebilmektedir. Zengezur Koridoru sürecinde isteklerinin yerine gelmesi için ABD ile RF arasında sürekli olarak değişkenlik gösteren strateji sonucunda kısmen de olsa başarılı olunmuş ve süreç Ermenistan'ın lehine dönmüştür.⁴⁸

45 Lebedidze ve Kakachia, "Bandwagoning by stealth? Explaining Georgia's appeasement policy on Russia."

46 Ekinci, "Küçük Devlet Dış Politikasında Zafiyet ve Dirençlilik: Ermenistan Örneği."

47 Abrahamyan, "The Evolving Role of Russia's Military Presence in Armenia."

48 Çağla Üren, "Zengezur'dan Trump rotasına yeni koridor: Türkiye ve dünyayı nasıl etkileyecek?", *Euronews Türkçe*, 8 Ağustos 2025, <https://tr.euronews.com/2025/08/08/zengezurdan-trump-rotasi-na-yeni-koridor-turkiye-ve-dunyayi-nasil-etkileyecek>

AVRUPA BİRLİĞİ İLE ENTEGRASYON ARAYIŞI

Avrupa Birliği-Ermenistan ilişkileri 1990'lı yılların ortalarından itibaren gelişmeye başlamış ancak RF etkisi altında kalmıştır. Sovyetlerin dağılması sonrası Güney Kafkasya bölgesindeki etkisini artırmak isteyen AB, buradaki yeni bağımsız devletlerle iş birliği çabası içerisine girmiştir. Bu çabanın sonucu olarak bölge devletlerini demokrasiye ve serbest piyasa ekonomisine geçiş konusunda destekleyici bir süreç yürütülmüştür. Bu süreç, Avrupa Birliği özelinde Batının post-Sovyet devletlere yönelik demokrasi yayma stratejisi olarak da yorumlanabilmektedir.⁴⁹ Bu durum sonucunda ilk yakınlaşma 1996 yılında imzalanıp 1999 yılında yürürlüğe giren Ortaklık ve İşbirliği Antlaşması ile olmuştur.⁵⁰ Bu antlaşmanın temel çerçevesini siyaset ve ekonomi oluşturmuştur ancak AB-Ermenistan ilişkilerinin temel yapısı, 2004 yılında AB'nin yayınladığı Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi ile ortaya konmuştur. Bu politika ile AB, komşu bölgelerdeki istikrar, güvenlik ve refahı sağlamayı hedeflemiştir. Ortaklık politikası kapsamında temel öncelikli alanlarda birlikte çalışma altyapısı kurulmak istenmiş ve bu doğrultuda ortak değerler, demokrasinin teşviki, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve toplumsal uyum üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda istikrar için ekonomik kalkınma, güvenlik ve göç hareketliliği konuları üç ortak öncelik olarak belirlenmiştir.⁵¹ AB'nin, bu belge ile bölgeye yönelik iyi komşuluk temelinde hareket alanlarını açıklarken Ermenistan'ı da Güney Kafkasya'daki üç devlet arasına alması bölge dinamikleri açısından büyük bir önem arz etmektedir. Nitekim 2004'teki AB genişlemesi RF'nin de bölgedeki gücünü etkilemiştir.⁵² AB, 2005 yılında ise sivil toplum kuruluşlarıyla (STK) iş birliği içerisine girerek Ermenistan'da 40 STK'nın dâhil olduğu komşuluk politikasına yönelik bir çalışma yürütmüştür. Bu çalışmanın sonunda 14 Kasım 2006'da kabul edilen bir eylem planı ortaya konmuştur. Bu eylem planına göre sekiz öncelikli alan belirlenmiş; demokratik yapılar, yargıda düzenlemeler, hukukun üstünlüğü, yolsuzluk ve rüşvete karşı mücadelenin artırılması, insan hakları konusunda iyileştirmeler taahhüt edilerek Ermenistan'ın uluslararası

49 David R. Cameron, "Post-Communist Democracy: The Impact of the European Union," *Post-Soviet Affairs* 23, no. 3 (2007): 194.

50 Soner Karagül, "Ermenistan'ın Bağımsızlık Sonrası Avrupa ile İlişkileri," (2006).

51 European External Action Service (EEAS), "European Neighbourhood Policy," son erişim tarihi 30 Ağustos 2025, https://www.eeas.europa.eu/eeas/european-neighbourhood-policy_en.

52 Siret Hürsoy ve Erdi Kutlu, "Yenilenen Avrupa Komşuluk Politikası Perspektifinden Avrupa Birliği'nin Doğu Komşularına Yaklaşımı," *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi* 9, no. 2 (2018).

sisteme dahil olması için çaba gösterilmiştir.⁵³ Eylem planı, Ermenistan'ın AB ile iş birliğini artırarak reformların hız kazanmasını amaçlamıştır. Bu doğrultuda belirtilen öncelikler arasında demokrasi ve hukukun üstünlüğü, insan hakları, ekonomik kalkınma ve yoksulluğun azaltılması, özel sektör ve yatırım ortamının güçlendirilmesi, mevzuat uyumu, enerji stratejisi (Metzamor Nükleer Santrali'nin kapatılması), Karabağ konusunun barışçıl çözümü ve bölgesel iş birliği yer almaktadır.⁵⁴ Böylece Ermenistan, AB normlarına yakınlaşmayı kabul ederek siyaset, ekonomi ve insan hakları gibi alanlarda reformları gerçekleştirme amacı gütmüştür. AB, 2009 yılında Doğu Ortaklığı stratejik projesini duyurmuştur. Bu bağlamda Doğu Avrupa'daki eski 6 Sovyet devletine (Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna) yönelik daha kapsamlı bir entegrasyon süreci başlatmayı amaçlamıştır.⁵⁵ Komşuluk politikası kapsamında bir dizi antlaşma ardı ardına yapılırken 2013 yılında Ermenistan'ın AB ile ortaklık antlaşmasını imzalamaktan vazgeçmesi sürece büyük bir darbe vurmuştur. Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne (AEB) katılma kararı alması, RF'nin Ermenistan üzerindeki etkisini bir kere daha uluslararası kamuoyuna göstermiştir.⁵⁶ Bundan 2 yıl sonra Ermenistan'ın resmi olarak AEB'ye katılması ile de AB-Ermenistan arasında kapsamlı bir ekonomi antlaşmasının imzalanmasının önüne geçilmiştir.⁵⁷ AB-Ermenistan entegrasyon süreci sürekli RF'nin gölgesi ve etkisi altında yürütülmeye çalışılmıştır. Burada Ermenistan'ın uluslararası sistemde kendine yer edinme çabası ve dış politikasını eklemlenmeden, dengelemeye veya ihtiyatlı dengelemeye geçirme çabası net bir şekilde görülmektedir. Bunun bir yansıması olarak da 2017 yılında yine RF etkisinden uzaklaşabilecekleri bir sürecin belirtisi olan CEPA imzalanmıştır. Ermenistan 1 Haziran 2019'da CEPA uygulama yol haritasını kabul ederken bu harita 2021'de revize edilerek son hâlini almıştır. Tüm taraflarca onaylandıktan sonra da 1 Mart 2021

53 Esengül Ayaz Avan, "Avrupa Komşuluk Politikası Bağlamında AB-Ermenistan İlişkileri ve Rusya Etkisi," *Avrasya Etüdleri*, no. 61 (2022).

54 Council of the European Union, *EU-Armenia Action Plan*, endorsed by the EU-Armenia Cooperation Council on 14 November 2006, Brussels, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/armenia_enp_ap_final_en.pdf

55 Simion Costea, "The Management of the EU's Eastern Partnership Project," *Transylvanian Review* 20 (2011).

56 "Avrupa Birliği ile Ermenistan güçlendirilmiş ortaklık ve işbirliği antlaşması müzakerelerini tamamladı," 2017, (Erişim tarihi: 09.05.2025), <https://tr.euronews.com/2017/03/02/ab-ile-ermenistan-yeni-bir-isbirligi-anlasmasi-imzalayacak>.

57 Güldesen Denizci ve Mehmet Marangoz, "Avrasya Ekonomik Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği Üyesi Ülkeler ile Türkiye'nin Dış Ticaretinin Karşılaştırılmalı Analizi," *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 7, no. 16 (2019).

tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁵⁸ Ermenistan, RF ile geçmişten gelen bağların da etkisiyle hâlâ iyi ve dostça ilişkilere sahiptir. Bunun yanı sıra ABD ve diğer NATO üyesi devletlerle de iyi ilişkiler içerisinde. Bu yüzden çok taraflı bir diplomatik anlayışın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁵⁹ Avrupa Birliği ile entegrasyon yönünde dış politika üretilirken RF'nin etkisi yadsınamaz bir gerçeklik olarak Ermenistan'ı baskı altında bırakmaktadır. Ermenistan için bu dinamiklerle şekillenen, sıkışmış bir dış politika yapısından bahsetmek mümkündür. Bu sıkışmış dış politika içerisinde hem kamuoyundaki RF algısının giderek değişmesi hem de Batı'ya dönük yakınlaşma hareketi 2020 yılı sonrası dönüşümün sebepleri olarak gösterilebilmektedir.

2020 KARABAĞ SAVAŞI SONRASI YENİ JEOPOLİTİK DENKLEM VE MUHTEMEL MODELLER

2020 Karabağ Savaşı sonrası değişen dinamikler incelenmeden önce Ermenistan iç siyasetindeki dengelere bakılmasında yarar vardır. Özellikle 2018 yılı Ermenistan'ın hem iç hem de dış siyasetinin şekillenmesi anlamında bir dönüm noktası olmuştur. Nisan 2018'de on binlerce Ermeni, o dönemki hükümete karşı bir toplumsal harekete kalkışarak hükümetin değişmesine neden olmuştur. Hem protestoların hem de hükümetin tepkisinin kansız olmasından dolayı "Kadife Devrim" olarak adlandırılan bu dönüşüm ile protestoların lideri Nikol Paşinyan başbakanlığa gelmiştir.⁶⁰ Paşinyan'ın iktidara gelmesiyle siyasi olarak yaşanan değişim dış politikayı da etkilemiştir. Çünkü Paşinyan, Ermenistan için Batı yanlısı bir demokrasi anlayışı içerisinde olmuştur.⁶¹ Bunun yanı sıra Paşinyan ve muhalif diğer liderlerin özellikle kamuoyunda RF'nin dış politika anlayışında ana güvenlik kutbunun RF tarafından olduğu düşüncesi, Ermeni toplumu içerisinde de RF'ye karşı güvenin azalmasına neden olmuştur. Bu durum, uzun yıllardır Ermenistan dış politikasının yol haritası olarak dile getirilen tamamlayıcılık politikasının ön plana çıkmasına

58 European Parliament, *Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement with Armenia*.

59 Lebanidze ve Kakachia, "Bandwagoning by stealth? Explaining Georgia's appeasement policy on Russia."

60 Daniel L. Feldman ve Haris Alibašić, "The remarkable 2018 'Velvet Revolution': Armenia's experiment against government corruption," *Public Integrity* 21, no. 4 (2019).

61 Eduard Abrahamyan, "Pashinyan Formulates Armenia's New Iran Strategy," *The Jamestown Foundation*, available at: [\(7/4/2019\)](https://jamestown.org/program/pashinyan-formulates-armenias-new-iran-strategy/(7/4/2019)) (2018).

neden olmuştur.⁶² Bu politika anlayışı bir anlamda denge politikası olarak görülebilirken *hedging* gibi net bir taraf seçmeden tarafların avantajlarından faydalanmayı da içermektedir. Savaş dönemi dönüşüme uğrayan bir dış politika anlayışı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Ermenistan ile Azerbaycan arasında sıcak çatışmalar tekrar başladığında RF, KGAÖ ve BM'den yardım talep edilmiştir.⁶³ Burada Ermenistan-RF-KGAÖ arasındaki beklentilerin farklılığı sürecin şekillenmesine büyük etki etmiştir. Ermenistan'ın KGAÖ üzerinden beklentisi savaş esnasında kendisinin savunulmasına yönelik olmuştur. Azerbaycan'ın dâhil olmadığı bu oluşumun antlaşma metni incelendiğinde 4. madde bu durumlara yönelik bir açıklama oluşturmaktadır. Üye devletlerden herhangi birisi saldırıya (güvenliği, toprak bütünlüğünü ve egemenliği tehdit eden silahlı saldırı) maruz kalırsa bu durum tüm üyelere karşı yapılmış sayılacaktır. Bu durumda üye devletler saldırıya uğrayan devlete gerekli yardımı vereceğine dair taahhütte bulunmuşlardır.⁶⁴

Ermenistan'ın jeopolitik sıkışmışlığı savaş sürecinde bir kere daha ortaya çıkmıştır. Zira komşusu Azerbaycan'la savaş hâli içerisinde yer alırken bölgenin diğer devletlerinden istediği desteği görememiştir. Bunun yanı sıra Ermenistan'ın KGAÖ üzerinden talep ettiği yardımın hukuksal bir zemini de yoktur. Esasen uluslararası hukuk bağlamında Karabağ, etnik çoğunluğunu Ermenilerin oluşturmaya rağmen “de jure” yani hukuki olarak Azerbaycan toprağı olarak kabul görmektedir. Karabağ, KGAÖ'nün kurucu antlaşmasının maddesinde yer alan “saldırıya uğrayan devletin toprakları” kapsamında kalmadığından herhangi bir müdahalenin hukuksal bir karşılığı yoktur.⁶⁵ Avrupa Konseyi, 17 Ekim 2022'de bölgedeki durumu izleyerek analiz edebilmek adına Ermenistan-Azerbaycan uluslararası sınırına 40'a yakın AB izleme uzmanı göndermiştir. Bu karar 6 Ekim 2022'de Ermenistan Başbakanı Paşinyan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ve Fransa Cumhurbaşkanı Macron'un katılımlarıyla gerçekleşen bir toplantının ardından alınmıştır. Bu kararın amaçları; bölgede barış ve güvenliği tekrardan tahsis etmenin

62 Atanesyan, Reynolds, ve Mkrtichyan, “Balancing between Russia and the West: the hard security choice of Armenia.”

63 “Armenia appeals to Russia, CSTO, UN in connection with clashes on border,” 2022, (Erişim tarihi: 12.06.2025), <https://tass.com/world/1506569>.

64 “Collective Security Treaty, dated May 15, 1992,” 1992, (Erişim tarihi: 12.06.2025), https://en.odk-b-csto.org/documents/documents/dogovor_o_kollektivnoy_bezopasnosti/#loaded.

65 Tomas C Scott ve Ali Askerov, “A Post-Mortem of the Collective Security Treaty Organization (CSTO),” (2024).

kolaylaştırılması, iki devlet arasında bir güven ilişkisi oluşturulması ve uluslararası sınırların belirlenmesi olarak açıklanmıştır.⁶⁶ Bununla birlikte bölge devletleriyle Azerbaycan arasında ilişkilerin iyi olduğu bir senaryoda Ermenistan yalnızlaşmıştır. Ermenistan'ın ulusal çıkarları bağlamındaki bu hassas konuda yalnızlaştığını düşünen Başbakan Paşinyan, Ermenistan'ın KGAÖ üyeliğinin Azerbaycan'ın eylemleri üzerinde engelleyici bir etkisi olmadığını ve bu durumun da KGAÖ'nün hem Ermenistan içinde hem de uluslararası arenada KGAÖ'ye itibar kaybettirdiğini ifade etmiştir.⁶⁷ Ermenistan dış politika anlamında RF'nin ve KGAÖ'nün desteğini alamayarak pasifliklerini eleştirmiştir. Bu da güven kaybına ve bununla birlikte dış politikada dengeleyici bir anlayışa neden olmuştur. Ermenistan KGAÖ'den beklediği desteği alamadıktan sonra süreç içerisinde hem toplantılara katılmamış hem de askeri tatbikatları iptal ederek KGAÖ'den uzaklaşma siyaseti yürütmüştür. Ermenistan, Minsk'te düzenlenen zirveye temsilci göndermemiştir. Ardından Başbakan Paşinyan, Haziran 2024'te devletin KGAÖ'den ayrılma kararını kamuoyuna açıklamıştır.⁶⁸

İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra görece RF'den uzaklaşan Ermenistan, AB üzerinden mali ve teknik destek sağlamaya başlamıştır.⁶⁹ AB'nin bu süreçteki barış antlaşmalarını teşvik etmesi ve bölgesel ekonomik entegrasyonu ilerletmeyi amaçlayan girişimleri Ermenistan açısından da önemli bir unsurdur. Son gelişmeler Gürcistan ve Ermenistan'ın AB entegrasyonu için somut adımlar olarak nitelendirilmiştir. Kasım 2023'te Avrupa Komisyonu'nun Gürcistan'a AB aday statüsü verilmesi önerisi ve AB Parlamentosu'nun Ermenistan'ın olası üyeliğini destekleyen kararı, yakın iş birliğini artıran ivmeyi yansıtmaktadır.⁷⁰ Buna rağmen hem güvenlik konusu başta olmak üzere yapılan güvenlik antlaşmaları hem askeri üs tahsisi hem de iç dinamikler neticesinde RF'den uzaklaşma siyaseti, Ermeni dış politikası için bütün bir gerçeklik sağlamamaktadır. Özellikle Güney Kafkasya'daki aktif jeopolitik

66 "Armenia," 2025, (Erişim tarihi: 12.05.2025), <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/armenia/>.

67 "Armenian PM Attacks Russian-Led Alliance At Summit In Yerevan," 2022, (Erişim tarihi: 10.05.2025), <https://www.rferl.org/a/armenia-csto-pashinian-criticism/32145663.html>.

68 Mustafa Turgut Demirtepe, "Güvenliği Yeniden Değerlendirmek: Stratejik İttifaktan Hayal Kırıklığına Ermenistan'ın KGAÖ Yolculuğu," *Yönetim Bilimleri Dergisi* 22, no. 54 (2024).

69 European Commission, "Enlargement and Eastern Neighbourhood " news release, 2024, https://enlargement.ec.europa.eu/news/press-statement-president-von-der-leyen-resilience-and-growth-plan-armenia-2024-04-05_en.

70 Shirak Safaryan, "EU Integration Process in the South Caucasus after the Second Nagorno-Karabakh War," *environment and society* 12, no. 12 (2024).

sorunlar bölge devletlerinin siyasetlerini etkilerken *bandwagoning*, *hedging* ya da tam bir *balancing* politikası yürütmeyi zorlaştırmaktadır. Bu duruma rağmen Gürcistan ve Belarus modelleri, Ermenistan'ın tamamlayıcılık dış politika anlayışının gelecekteki sürecine yönelik varsayımlar sağlayabilmektedir. Sovyetlerin dağılması sonrası Gürcistan hızlı bir şekilde Rus nüfuz alanından uzaklaşarak Batı ile yakınlaşma çabası içerisine girmiştir. Bu entegrasyon sürecinde demokrasi, insan hakları ve hukuk gibi konularda AB ile, askeri bağlamda da ABD ve NATO ile yakınlaşmaya gitmiştir. Bunun sonucunda RF'nin baskısı altında kalınmış ve RF bu Batı yanlısı tutumdan rahatsızlık duymuştur.⁷¹

Gürcistan, RF'nin yakın çevre politikası kapsamında Güney Kafkasya bölgesindeki politikalarına karşı Batı'dan destek geleceğini düşünmüştür. Bu politikalar bağlamında RF, özellikle Gürcistan topraklarındaki bağımsızlık hareketlerini desteklemiştir. Batı ile entegrasyon sürecine giren Gürcistan, RF'nin bu tutumu karşısında Batı'dan destek alacağını düşünerek Rus birlikleriyle sıcak çatışmaya girmiştir. Beklenen destek gelmeyince Güney Osetya ve Abhazy'a mağlup olmuştur.⁷² Buna benzer bir senaryonun Ukrayna için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Ukrayna Savaşı bu bağlamda incelendiğinde şu çıkarımda bulunulabilmektedir: RF'nin yakın çevre olarak nitelendirdiği coğrafyada Batı ile entegrasyona çalışan bir devlet önce RF tarafından siyasi ve ekonomik yaptırımlara maruz kalmakta, akabinde söz konusu devletin etnik bir bölgesi bağımsızlık çabası içerisine girmektedir.⁷³ Ukrayna ve Gürcistan için ortak payda bu durumdur. Böylesi bir senaryoyla karşılaşan Ukrayna'nın yakın gelecekte nasıl bir dış politika anlayışıyla devam edeceği tam anlamıyla bilinmezken Gürcistan, tüm gelişmeler sonrasında Batı yanlısı bir politika izleyip aynı zamanda RF ile uyum içerisinde kalmaya çabalamıştır. Bu durum bir yandan RF ile kısmi de olsa *bandwagoning* politikasının izlenmesi olarak yorumlanmaktadır.⁷⁴ Bugün için ne Gürcistan ne de Ukrayna tam bir Batı entegrasyonu kapasitesine

71 Gökhan Alptekin, "Rusya'nın yakın çevresini koruma politikası ve soğuk savaş izlenimleri (2008 Rusya-Gürcistan savaşı ve 2014 Ukrayna krizi)," *R&S-Research Studies Anatolia Journal* 5, no. 1 (2022).

72 Süleyman Erkan, "Güney Osetya Sorunu ve 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı," *Electronic Turkish Studies* 10, no. 13 (2015).

73 Feramuz Çalışkan, "Adım adım Rusya Ukrayna savaşı ve üçüncü tarafların sürece etkisi," *Euro Politika*, no. 14 (2022).

74 Lebanidze ve Kakachia, "Bandwagoning by stealth? Explaining Georgia's appeasement policy on Russia."

sahip değildir. Bu model karşısında bir diğer ihtimal Belarus modelidir. Bu model Belarus'un dış politikasını nitelendirirken RF ile olan ilişkileri temsil etmektedir. Belarus, lideri Aleksandr Lukaşenko'nun üzerinden gelişen dış politika anlayışıyla (1994 yılından beri devletin lideri konumunda) RF ile ilişkilerini kardeşlik adı altında yürütmüştür. Özellikle post-Sovyet coğrafyada, neo-Sovyet bir anlayışla bölge devletlerinden ayrılmaktadır.⁷⁵ RF ile yakın bir siyaset izlenmekte ve hatta bu siyaset *bandwagoning* olarak nitelendirilebilmektedir. Nitekim AEB'nin kurucuları arasında Belarus da yer alırken ekonomi başta olmak üzere siyasi ve askeri anlamda da RF-Belarus entegrasyonunun yolu açılmıştır.⁷⁶ Bu bağlamda Belarus, Sırbistan ve RF ordularının katılımlarıyla "Slav Kardeşliği" askeri tatbikatları yapılmaktadır.⁷⁷ Bunun yanında Belarus hem KGAÖ⁷⁸ hem de Şangay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) üye olarak RF ile ilişkilerini derinleştirmiştir.⁷⁹ Tüm bu iş birliklerinin yanında ticaret ve enerji alanlarında da iki devlet arasında önlenemeyen bir bağımlılık yaşanmaktadır. 2024 yılı verilerine göre Belarus'un ithalat hacminin %55-60'lık bölümünü RF oluştururken bu ithalatın %80'i sanayi üretimi için hayati öneme sahip ara mallardan oluşmuştur. Bununla birlikte Belarus'un ihracatında da %40'lık bir bölüm RF tarafından doldurulmaktadır. Durum enerji bağlamında incelendiğinde enerji ihtiyacının tamamının RF tarafından sağlandığı görülmektedir.⁸⁰ Siyasi, askeri ve ekonomik olarak RF-Belarus ilişkileri incelendiğinde ortada net bir şekilde büyük bir bağımlılığın varlığından söz edilebilmektedir. Bu da Belarus dış politikasındaki eylemlerin RF'nin etkisi altında gerçekleşmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Böylece Batı ile entegrasyonun zayıf olduğu RF ile tam olarak *bandwagoning* örneği teşkil eden bir denklem ortaya çıkmaktadır. Ermenistan'ın bu senaryolardan birisini seçmek zorunda kalacağı bir durum, hâlihazırda zaten jeopolitik sıkışmışlık

75 Aliaksei Kazharski ve Andrey Makarychev, "Belarus, Russia, and the escape from geopolitics," *Political Geography* 89, no. 2 (2021).

76 Umut Bekcan, "Avrasya Ekonomik Birliği'ne Siyasi Bakış: Sovyetler Birliği Geri mi Dönüyor?," *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies* 8, no. 1 (2021).

77 Marko Žunjić ve Marina Kostić Šulejić, "Military Exercises in the Post-Yugoslav States: Between Balancing and Bandwagoning," (2023).

78 Malina Kaszuba, "The Collective security treaty organization (Csto) in the foreign policy of the russian federation," *The Copernicus Journal of Political Studies*, no. 1 (2019).

79 Danxuan Live Wang Yuan, "The internationalization path of Belarus's economy: an analysis based on the synergy between the "Belt and Road" initiative and the Shanghai Cooperation Organization (SCO)," (2025).

80 "Belarus's Progressing Economic Dependence on Russia and Its Implications," 2024, (Erişim tarihi: 10.06.2025), <https://freepolicybriefs.org/2024/10/21/economic-dependence/>.

içerisindeki devleti daha da sıkıntılı süreçlere sürükleyebilme potansiyeline sahiptir. Bunun yerine 2020’de değişen dinamiklerin de etkisiyle çok yönlü bir politik anlayışla *hedging* yapılarak hibrit bir model uygulanabilir. Böylesi bir hibrit modelde Ermenistan’ın Batı ya da RF üzerinden maksimum kazanç elde etmesi sağlanabilir. Zira yakın dönemde Zengezur Koridoru projesiyle jeopolitik sıkışmışlık içerisinde olan Ermenistan için bu sıkışmışlıktan kısmen de olsa kurtularak kazanç elde etme şansı doğmuştur.⁸¹ İkinci Karabağ Savaşı sonrasında 10 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin arasında bir barış antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmada yer alan 9. maddeye göre; Azerbaycan ana karasıyla Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında bir kara bağlantısının kurulması üzerinde bir mutabakata varılmıştır. Bu proje aynı gün İlham Aliyev’in açıklamasıyla Zengezur Koridoru olarak adlandırılmıştır. Bu projeye göre bölgede iletişim ve ulaşım altyapısı sağlanarak hem kara yolu hem de demir yolu inşa edileceği belirtilmiştir.⁸² Projenin hayata geçirilebilmesi için Ermenistan topraklarının bir kısmının projede kullanılması ve Rus güçleri tarafından da güvenliğin sağlanması planlanırken Ermenistan, projenin gerçekleştirilmesi konusunda adım atmaktan çekinmiştir. Bu bağlamda Paşinyan tarafından alternatif olarak Barış Kavşağı isimli başka bir proje fikri ortaya atılmıştır. Nahçıvan ile Azerbaycan arasında kara bağlantısının sağlanacağı bu proje ilk aşamada birçok eleştiriye ve probleme neden olsa da Ermenistan lideri Paşinyan’ın “Barış Kavşağı” projesinin gerçekleştirilmesi için Ermenistan’ın üzerine düşenleri yapacağını belirtmesi bölge dinamikleri açısından olumlu bir gelişme olmuştur.⁸³ Buna rağmen projenin Ermenistan dışındaki bölge devletleri tarafından gerçekçi bir zemininin olmadığı söylenebilmektedir. Bu proje ile Ermenistan, Zengezur Koridoru kullanımı yerine kendi egemenlik bölgelerinden geçişi önermektedir. Bu durum da Ermenistan’ın bölge üzerindeki ticaret rotalarına hâkim olma anlamında önemli bir güç elde

81 Nazrin Alizada ve Damla Kocatepe, “Karşılaştırmalı Analiz Bağlamında İran ve Hindistan’ın Karabağ Meselesine Yönelik Tutumu,” *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 25, no. 4 (2024).

82 Ahmet Nazmi Üste ve Ulviye Aydın, “Güney Kafkaslarda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Zengezur Koridoru’nun Önemi,” *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30. Yıl Özel Sayısı (2022): 269–270, <https://dergipark.org.tr/pub/cbayarsos/issue/71470/1120774>

83 “Paşinyan, Azerbaycan’dan Nahçıvan’a ulaşımın “Barış Kavşağı” çerçevesinde açılmasına hazır olduklarını belirtti,” Anadolu Ajansı, 2024, (Erişim tarihi: 10.06.2025), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pasinyan-azerbaycandan-nahcivana-ulasimin-baris-kavsagi-cercevesinde-acilmasina-hazir-olduklari-ni-belirtti/3326481>.

etmesiyle sonuçlanma riskine ve Azerbaycan-Türkiye arasında kara yolu bağlantısının kurulamamasına yol açmaktadır.⁸⁴ Bölgede önemli bir ticari rota oluşturacak olan bu çalışmalar 2025 yılında farklı bir çehreye bürünmüştür. 8 Ağustos 2025 tarihinde Washington’da bir araya gelen ABD Başkanı Donald Trump, İlham Aliyev ve Nikol Paşinyan arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Zengezur Koridoru’nun ismi “Trump Yolu-Rotası” olmuş ve stratejik transit koridorun temeli atılmıştır. Resmi olarak “*The Trump Route for International Peace and Prosperity (TRIPP)*” -”Uluslararası Barış ve Refah için Trump Rotası”-” olarak adlandırılan bu yol ile bölge dinamikleri yeniden şekillenmiştir. Antlaşmaya göre, TRIPP Ermenistan kanunlarına göre işletilerek ABD öncülüğünde oluşturulacak bir konsorsiyum tarafından yönetilecektir.⁸⁵ Bu proje ile RF’nin Ermenistan ve bölge üzerindeki gücü ABD tarafından dengelenmiş olacaktır. Ermenistan’ın RF ile olan politik uzaklığını fırsat bilen ABD, önemli bir ticari kazanç ve siyasi olarak koridorda söz sahibi olma hakkı elde etmiştir. Bu antlaşma Ermenistan’ın dış politikada Doğu-Batı arasında gelgitlerin olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Ermenistan’ın Belarus ve Gürcistan modelleri arasında dönem dönem geçiş yaptığı söylenebilmektedir. 2020 Karabağ Savaşı öncesi Belarus modeline benzer bir politik anlayış içerisinde RF’yi takip eden bir *bandwagoning* politikası izlenmiştir ancak 2020’de değişen dinamikler ve özellikle Paşinyan’ın RF karşıtı tutumu, Ermenistan dış politikasını çok yönlü ve RF’den uzaklaşan bir sürece sokmuştur. Bunun bir örneğini Ermeni-Rus iş adamı Samvel Karapetyan’ın tutuklamasının oluşturduğu söylenebilmektedir. RF’nin Ermenistan’ın hem iç hem de dış siyasetinde etkisinin bir kez daha görüldüğü bu olayda Paşinyan’a karşı muhalefet oluşturan Ermeni Apostolik Kilisesi’ne destek verdiği gerekçesiyle Karapetyan tutuklanmıştır. RF ile bağlantılı olduğu söylenen iş adamının tutuklanması, Batı ile ilişkilerini geliştirme adımı olarak RF’den uzaklaşmanın bir göstergesi şeklinde betimlenmiştir. Hem Ermeni diasporası hem de RF tarafından bu tutuklamanın siyasi bir müdahale olduğu belirtilmiştir.⁸⁶ Ermenistan’ın değişen bu dış politika anlayışının arka planına

84 Hakan Dumlu ve Güngör Şahin, “Zengezur Koridoru ve Alternatif Çözümler: Türkiye İçin Riskler, Tehditler ve Fırsatlar,” *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 13, no. 2 (2024): 169–194, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuavid/issue/87843/1488591>.

85 Üren, “Zengezur’dan Trump rotasına yeni koridor”.

86 “Ermeni diasporasının temsilcileri: Erivan utanç verici bir suç işliyor,” 2025, (Erişim tarihi: 22.06.2025), <https://anlatilaninotesi.com.tr/20250621/ermeni-diasporasinin-temsilcileri-erivan-utan-c-verici-bir-suc-isliyor-1097220979.html>.

bakıldığında *hedging* politikasının unsurları net bir şekilde göze çarpmaktadır. Nitekim *hedging* için gerekli üç koşulun varlığı, Ermenistan dış politikasını şekillendirmiştir. Bu koşullar: 1) acil bir tehdidin olmaması (bir devleti koruma amacıyla bir güçle ittifak kurmaya zorlayabilecek), 2) ideolojik fay hatlarının olmayışı (devleti keskin bir şekilde karşıt kamplara bölebilecek), 3) topyekûn bir büyük güç rekabetinin yoksunluğu (daha küçük devletleri taraf seçmeye zorlayabilecek) olarak nitelendirilebilir. *Hedging* davranışı ancak bu üç koşulun tamamı karşılandığında mümkündür.⁸⁷ Ermenistan'ın 2020 sonrasında değişen anlayışının temelinde *hedging* stratejisi ve uzun yıllardır uyguladıkları tamamlayıcılık politikası vardır. Karabağ Savaşı sonrası oluşan düzende Ermenistan kendisini yeni bir siyasi anlayış içerisinde konumlandırmış ve ulusal çıkarlar bağlamında en yüksek faydayı sağlama yönlü politikalar üretmiştir. Bunun sonucunda da AB'den hibe almış ancak RF ile inişli çıkışlı bir ilişkiye sahip olmuştur.

SONUÇ

Ermenistan, iki tarafındaki sınır kapılarının kapalı olması ve deniz erişiminin olmaması gibi birçok nedenden dolayı jeopolitik bir sıkışmışlık içerisinde. Bu durum, gücünü doğrudan etkileyen bir unsurdur. Bu güç yetersizliğinden dolayı ne RF'yi ne Azerbaycan'ı ne de Türkiye'yi dengeleyebilecek bir yeterliliğe sahip değildir. Başka bir deyişle güçlü bir iç ya da dış dengeleme kapasitesinden yoksundur. NATO benzeri büyük bir güvenlik bloğunun içinde yer almaması, KGAÖ oluşumunun pasifliği gibi durumlar güvenlik konusunda entegrasyonunun olmadığını göstermektedir. Küçük bir devlet olmasına rağmen Ermenistan, tüm bu sebeplerden dolayı dengeleme uygulayabilecek nitelikten yoksundur. Buna rağmen devlet, Robert Koçaryan'ın 1998 yılında geliştirdiği tamamlayıcılık politikası üzerinden dış politika anlayışını sürdürme çabası içerisinde. Bu politika da bir anlamda dengeleme politikası olarak düşünülmüş ve hem küresel hem de bölgesel güçler arasında dengeyi sağlamayı amaçlamıştır. Buna rağmen 1991 sonrası değişen dünya düzeninde Ermenistan hem geçmişin bağlarından kopamaması hem de RF'nin bölgesel aktifliğine entegre olmaktan kaçınmaması nedeniyle RF'ye bağımlı bir yapı haline gelmiştir. Uzun süreli güvenlik antlaşmaları, demir yollarının geçici de olsa RF'ye tahsis edilmesi, Ermenistan toprakları içerisinde askeri üs ve havaalanı verilmesi gibi durumlar Ermenistan'ı istemese de *bandwagoning*

87 Cheng-Chwee, "The essence of hedging: Malaysia and Singapore's response to a rising China."

siyaseti yapmaya sürüklemiş ve 2020 Karabağ Savaşı'na kadar da bu durum değişmemiştir. Nitekim 2013 yılında AEB'ye katılım sağlanıp Avrupa Birliği ile entegrasyon masasından kalkılması da bunun net bir göstergesidir. Bununla birlikte 2020 sonrası RF'den beklediğini alamayan Ermenistan, bir kez daha Batı'ya yüzünü çevirmiş ve *hedging* bağlamında kendi ulusal çıkarlarına uygun olan her adımdan faydalanma çabası göstermiştir. Tüm bu siyasi denklemler içerisinde Ermenistan'ın geleceğine yönelik iki modelin varlığından söz edilebilmektedir. Bunlardan bir tanesi olan Gürcistan modeli ile Batı'ya entegrasyon sürecine ağırlık verilebilir ya da bir diğeri olan Belarus modeli ile RF'ye tam bağımlılık-bağılılık sağlanabilir.

Gürcistan modeli seçilirse Gürcistan'da 2008 yılında gerçekleşen savaş gibi Ermenistan'ın bir savaşa sürüklenme riski ortaya çıkmaktadır. Belirtmek gerekir ki bu model uygulanabilirlik anlamında çok mümkün görünmemektedir. Nitekim Ermenistan içerisinde hem çok büyük bir RF etkisi hem de büyük bir Rus askeri unsuru vardır. Bu da RF'den tamamen kopuşun gerçekçi olmadığını göstermektedir. Ayrıca, Belarus modeli kapsamında Batı ile bağların sürdürülmesi zor bir ihtimal olarak değerlendirilebilir. Ermenistan'ın iç dinamikleri, jeopolitik sıkışmışlığı, RF ile yapılan antlaşmalar çerçevesinde bağımlılıklardan dolayı Belarus modelinin Ermenistan için daha gerçekçi olduğu söylenebilmektedir fakat 2020 sonrası bu modelden de uzaklaşmıştır. İktidardaki Paşinyan hükümetinin ve kamuoyunun da giderek RF karşıtı bir konumda yer alması, bu modelin uygulanma olasılığını düşürmektedir. Bu durumda Ermenistan dış politikası için en olumlu senaryo hibrit model olarak nitelendirilebilmektedir. Bu hibrit model, özellikle bölgesel ticaret ve lojistik projeleri özelinde kendisini göstermektedir. Zengezur Koridoru, Ermenistan lideri Paşinyan'ın önerdiği Barış Kavşağı ve yakın dönemde antlaşma sağlanan TRIPP (Trump Route for International Peace and Prosperity) projesi Ermenistan'ın hem RF'yi hem de Batı'yı karşısına almadan manevra alanı yaratma çabasının somut örnekleri olmuştur. Bu projeler vasıtasıyla Ermenistan, jeopolitik sıkışmışlığını aşmak ve aynı zamanda büyük güçler arasındaki rekabetten fayda sağlamak istemektedir. Bu modelde Ermenistan ne RF'yi ne de Batı'yı karşısına almakta, her iki tarafla da karşılıklı etkileşim içerisinde ulusal çıkar bağlamında iş birliği yürütme seçeneğine sahip olmaktadır. Aslında bir anlamda *hedging* olarak da nitelendirilebilecek olan bu model, Ermenistan'ın 2020 sonrası dış politikasını da temsil etmektedir. Nitekim 2020 sonrasında Ermenistan'ın KGAÖ üyeliğini askıya alması, AB Gözlem Heyeti'ni kabul etmesi ve AB'den büyük bir hibe alması bu hibrit

modelin gerçekleştirilmesi sonucunda olmuştur. Mevcut jeopolitik sıkışmışlık ve jeopolitik gerçeklik bağlamında hem en rasyonel hem de en sürdürülebilir model budur. Hibrit model olarak belirtilen strateji, Joseph Nye tarafından ortaya konan akıllı güç teorisiyle aynı doğrultudadır. Zira küçük devletler için dış politikayı yönlendirebilme kapasitesi sınırlıdır. Bu sınırlılık içerisinde devamlılığı sağlayabilmek adına birden fazla politika bir arada yürütülerek en yüksek fayda sağlanmalıdır. Ulusal çıkarlar doğrultusunda Ermenistan dış siyaseti de sıkışmışlık içerisinden kurtulabilmek ya da görece hareket alanı elde edebilmek için *hedging*, *bandwagoning*, *balancing* stratejileriyle birlikte bunların bir anlamda etrafında şekillenen tamamlayıcılık politikaları arasında sürekli geçişler yapmaktadır. Ermenistan bir yandan jeopolitik sıkışmışlık içerisinde yer alırken bir yandan da ulusal çıkarlar doğrultusunda en yüksek fayda sağlamayı amaçlamaktadır. Bu faydanın sağlanabilmesi için kendi öz kaynakları ve gücü yetersiz olduğundan birden fazla politikayı bir araya getirmesi ve gerçekleştirmesi gerekmektedir. Buradaki kaynak ve güç yetersizliğinin telafisi ancak diplomasi masasındaki beceriye bağlıdır. Ermenistan'ın Trump Rotası projesinin hayata geçmesiyle bu beceriyi gösterdiği net bir şekilde görünmektedir. Bu bağlamda Ermenistan, ulusal devamlılık ve en yüksek çıkar doğrultusunda diplomasi kapasitesini artırmak mecburiyetindedir.

Kaynakça

- Abrahamyan, Eduard. (2015). *The Evolving Role of Russia's Military Presence in Armenia*. Policy Forum Armenia, Eylül 2015.
- Abrahamyan, Eduard. (2018). *Pashinyan Formulates Armenia's New Iran Strategy*. (Erişim tarihi: 07.04.2019) <https://jamestown.org/program/pashinyan-formulates-armenias-new-iran-strategy/>
- Alizada, Nazrin ve Kocatepe, Damla. (2024). "Karşılaştırmalı Analiz Bağlamında İran ve Hindistan'ın Karabağ Meselesine Yönelik Tutumu." *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(4), 110–134.
- Alptekin, Gökhan. (2022). "Rusya'nın Yakın Çevresini Koruma Politikası ve Soğuk Savaş İzlenimleri (2008 Rusya-Gürcistan Savaşı ve 2014 Ukrayna Krizi)." *R&S-Research Studies Anatolia Journal*, 5(1), 164–204.
- "Armenia." (2025). (Erişim tarihi: 12.05.2025) <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/armenia/>
- "Armenian PM Attacks Russian-Led Alliance at Summit in Yerevan." (2022). (Erişim tarihi: 10.05.2025) <https://www.rferl.org/a/armenia-csto-pashinian-criticism/32145663.html>
- "Armenia Appeals to Russia, CSTO, UN in Connection with Clashes on Border." (2022). (Erişim tarihi: 12.06.2025) <https://tass.com/world/1506569>
- Arynbek, Aidana. (2016). "Armenia-Russia Relations in the Framework of the Collective Security Treaty Organization." *Akhmet Yassawi University Eurasian Research Institute Weekly E-Bulletin*.
- Atanesyan, Arthur V., Reynolds, Bradley M. ve Mkrtichyan, Artur E. (2024). "Balancing between Russia and the West: The Hard Security Choice of Armenia." *European Security*, 33(2), 261–283.
- Avan, Esengül Ayaz. (2022). "Avrupa Komşuluk Politikası Bağlamında AB-Ermenistan İlişkileri ve Rusya Etkisi." *Avrasya Etüdləri*, 61, 45–90.
- "Avrupa Birliği ile Ermenistan Güçlendirilmiş Ortaklık ve İşbirliği Antlaşması Müzakerelerini Tamamladı." (2017). (Erişim tarihi: 09.05.2025) <https://tr.euronews.com/2017/03/02/ab-ile-ermenistan-yeni-bir-isbirligi-anlasmasi-imzalayacak>

- “Belarus’s Progressing Economic Dependence on Russia and Its Implications.” (2024). (Erişim tarihi: 10.06.2025) <https://freepolicybriefs.org/2024/10/21/economic-dependence/>
- Bekcan, Umut. (2021). “Avrasya Ekonomik Birliği’ne Siyasi Bakış: Sovyetler Birliği Geri Mi Dönüyor?” *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 8(1), 55–67.
- Bjøl, Erling. (1968). “The Power of the Weak.” *International Studies Quarterly*, 3(2), 233–258. <https://doi.org/10.1177/001083676800300201>
- Cameron, David R. (2007). “Post-Communist Democracy: The Impact of the European Union.” *Post-Soviet Affairs*, 23(3), 185–217.
- Cheng-Chwee, Kuik. (2008). “The Essence of Hedging: Malaysia and Singapore’s Response to a Rising China.” *Contemporary Southeast Asia: A Journal of International and Strategic Affairs*, 30(2), 159–185.
- Collective Security Treaty, (1992), dated May 15, 1992. (Erişim tarihi: 12.06.2025). https://en.odkb-csto.org/documents/documents/dogovor_o_kollektivnoy_bezopasnosti/#loaded.
- Costea, Simion. (2011). “The Management of the EU’s Eastern Partnership Project.” *Transylvanian Review*, 20.
- Council of the European Union, (2006), *EU–Armenia Action Plan*, endorsed by the EU–Armenia Cooperation Council on 14 November 2006, Brussels. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/armenia_enp_ap_final_en.pdf
- Çalışkan, Feramuz. (2022). “Adım Adım Rusya Ukrayna Savaşı ve Üçüncü Tarafların Sürece Etkisi.” *Euro Politika*, 14, 35–47.
- Demirtepe, Mustafa Turgut. (2024). “Güvenliği Yeniden Değerlendirmek: Stratejik İttifaktan Hayal Kırıklığına Ermenistan’ın KGAÖ Yolculuğu.” *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22(54), 2495–2522.
- Denizci, Güldesen ve Marangoz, Mehmet. (2019). “Avrasya Ekonomik Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği Üyesi Ülkeler ile Türkiye’nin Dış Ticaretinin Karşılaştırılmalı Analizi.” *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 414–431.

- Dumlu, Hakan ve Şahin, Güngör. (2024). “Zengezur Koridoru ve Alternatif Çözümler: Türkiye İçin Riskler, Tehditler ve Fırsatlar.” *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 13(2), 169–194. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iauavid/issue/87843/1488591>
- Ekinci, F. Didem. (2018). “Küçük Devlet Dış Politikasında Zafiyet ve Dirençlilik: Ermenistan Örneği.” *Ermeni Araştırmaları*, 61, 71–106.
- Erkan, Süleyman. (2015). “Güney Osetya Sorunu ve 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı.” *Electronic Turkish Studies*, 10(13).
- “Ermeni diasporasının temsilcileri: Erivan utanç verici bir suç işliyor,” (2025). (Erişim tarihi: 22.06.2025). <https://anlatilaninotesi.com.tr/20250621/ermen-diaporasinin-temsilcileri-erivan-utanc-verici-bir-suc-isliyor-1097220979.html>.
- European Commission. (2024). “Enlargement and Eastern Neighbourhood.” (Erişim tarihi: 30.08.2025) https://enlargement.ec.europa.eu/news/press-statement-president-von-der-leyen-resilience-and-growth-plan-armenia-2024-04-05_en
- European External Action Service (EEAS). (2025). “European Neighbourhood Policy.” (Erişim tarihi: 30.08.2025) https://www.eeas.europa.eu/eeas/european-neighbourhood-policy_en
- European Parliament. (2018). *Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement with Armenia*. (Erişim tarihi: 30.08.2025) [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA\(2018\)623565](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA(2018)623565)
- Feldman, Daniel L. ve Alibašić, Haris. (2019). “The Remarkable 2018 “Velvet Revolution”: Armenia’s Experiment against Government Corruption.” *Public Integrity*, 21(4), 420–432.
- Ghazaryan, Narine ve Delcour, Laure. (2017). “From EU Integration Process to the Eurasian Economic Union: The Case of Armenia.” In *Post-Soviet Constitutions and Challenges of Regional Integration*, 131–152. Routledge.
- Goetschel, Laurent (ed.). (1998). *Small States Inside and Outside the European Union: Interests and Policies*. New York: Springer.
- Hamzaoglu, Halit. (2020). “Rus Dış Politikasında Realist Yaklaşım: Primakov

- Doktrini ve Yakın evre Kavramı.” *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(24), 281–299.
- Hamzaoglu, Halit ve Hoşfikirer, Erkan Salim. (2022). “Hedging Stratejisi erevesinde Rusya’nın İran Nükleer Meselesine Yaklaşımı.” *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 547–566.
- Herzig, Edmund. (2004). “Politics in Independent Armenia.” In *The Armenians*, 166–179. Routledge.
- Hey, Jeanne A.K. (ed.). (2003). *Small States in World Politics: Explaining Foreign Policy Behavior*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- Hrsoy, Siret ve Kutlu, Erdi. (2018). “Yenilenen Avrupa Komşuluk Politikası Perspektifinden Avrupa Birliği’nin Doğu Komşularına Yaklaşımı.” *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 169–189.
- Jane, Murat. (2024). “”K Devlet” Kavramı Bağlamında Ermenistan’ın Trans-Kafkasya Politikasının Analizi (1991-2020).” *Ermeni Araştırmaları*, 75, 61–94.
- Kacziba, Pter ve Hasan, Barış. (2022). “Hybrid Foreign Policies in the EU’s Eastern Flank: Adaptive Diplomacy.” *Eastern Journal of European Studies*, 13(zel Sayı 11), 207–235. <https://doi.org/10.47743/ejes-2022-SI11>
- Karagl, Soner. (2006). “Ermenistan’ın Bağımsızlık Sonrası Avrupa ile İlişkileri.”
- Kassab, Hanna Samir. (2015). “Weak State Autonomy: Armenia and St. Kitts and Nevis.” In *Weak States in International Relations Theory: The Cases of Armenia, St. Kitts and Nevis, Lebanon, and Cambodia*, 121–162.
- Kaszuba, Malina. (2019). “The Collective Security Treaty Organization (CSTO) in the Foreign Policy of the Russian Federation.” *The Copernicus Journal of Political Studies*, 1, 141–153.
- Kazharski, Aliaksei ve Makarychev, Andrey. (2021). “Belarus, Russia, and the Escape from Geopolitics.” *Political Geography*, 89(2), 102377.
- Kotchikian, Asbed, (2008), *The Dialectics of Small States: Foreign Policy Making in Armenia and Georgia.*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Lebanidze, Bidzina ve Kakachia, Kornely. (2023). "Bandwagoning by Stealth? Explaining Georgia's Appeasement Policy on Russia." *European Security*, 32(4), 676–695.
- Li, Danxuan ve Wang, Yuan. (2025). "The Internationalization Path of Belarus's Economy: An Analysis Based on the Synergy between the 'Belt and Road' Initiative and the Shanghai Cooperation Organization (SCO)."
- Liiv, Tiina Randma ve Sarapuu, Külli. (2025). "Small States as Poster Children of Robust Governance?" *Small States & Territories Journal*, 8(1), 116–120. <https://www.um.edu.mt/library/oar/handle/123456789/134902>
- Loda, Chiara. (2017). "The European Union as a Normative Power: The Case of Armenia." *East European Politics*, 33(2), 275–290.
- Long, Tom, (2017), "Small States, Great Power? Gaining Influence Through Intrinsic, Derivative, and Collective Power," *International Studies Review*, 19(2): 185–205. <https://doi.org/10.1093/isr/vix013>
- Manaseryan, Tatul. (2004). *Diaspora: The Comparative Advantage for Armenia*. Çalışma Raporu No. 04/14. Armenian International Policy Research Group, Ocak 2004.
- Margaryan, Z. (2025). "Armenia's Foreign Policy: Between Diversification and Dependence." *Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 139(2), 14–24.
- Mesbahi, Mohiaddin. (1997). "Russia and Its Central Asian 'Near-Abroad': Towards a Doctrine for the Periphery." In Hafeez Malik (ed.), *The Roles of the United States, Russia and China in the New World Order*, 159–190. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- "MFA Press Release: Introductory Remarks by Minister for Foreign Affairs and Minister for Law K Shanmugam at the Forum of Small States (FOSS) Conference on Small States, 1 October 2012, United Nations, New York." (2012). (Erişim tarihi: 07.04.2025) <https://www.mfa.gov.sg/Newsroom/Press-Statements-Transcripts-and-Photos/2012/10/MFA-Press-Release-Introductory-Remarks-by-Minister-for-Foreign-Affairs-and-Minister-for-Law-K-Shanmu>
- Mirzoyan, Alla. (2010). *Armenia, the Regional Powers, and the West: Between History and Geopolitics*. New York: Palgrave Macmillan.

- Minassian, Gaidz. (2008). “Armenia, a Russian Outpost in the Caucasus?” *Russie.Nei.Visions*, 27, 1–19.
- Nye Jr., Joseph S. (2008). “Security and Smart Power.” *American Behavioral Scientist*, 51(9), 1351–1356. <https://doi.org/10.1177/0002764208316228>
- “Paşinyan, Azerbaycan’dan Nahçıvan’a Ulaşımın ‘Barış Kavşacı’ Çerçevesinde Açılmasına Hazır Olduklarını Belirtti.” (2024). (Erişim tarihi: 10.06.2025) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pasinyan-azerbaycandan-nahcivana-ulasimin-baris-kavsagi-cercevesinde-acilmasina-hazir-olduklari-ni-belirtti/3326481>
- Rothstein, Robert L. (1968). *Alliances and Small Powers*. New York: Columbia University Press.
- Safaryan, Shirak. (2024). “EU Integration Process in the South Caucasus after the Second Nagorno-Karabakh War.” *Environment and Society*, 12(12).
- Scott, Tomas C. ve Askerov, Ali. (2024). “A Post-Mortem of the Collective Security Treaty Organization (CSTO).”
- Singer, J. David. (2018). *The Story of Small State Survival, 1648–2016*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Suilleabhain, Andrea. (2014). *Small States at the UN*. International Peace Institute. <http://www.jstor.org/stable/resrep09619.6>
- Suny, Ronald Grigor. (2004). “Soviet Armenia, 1921–91.” In *The Armenians*, 113–125. Routledge.
- Şhaliyev, Emin. (2012). “Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermenistan-Azerbaycan Çatışması.” *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 139–160.
- Ter-Matevosyan, Vahram, Drnoian, Anna, Mkrtchyan, Narek ve Yepremyan, Tigran. (2017). “Armenia in the Eurasian Economic Union: Reasons for Joining and Its Consequences.” *Eurasian Geography and Economics*, 58(3), 340–360.
- Thorhallsson, Baldur, (2019), *Small States and Shelter Theory: Iceland’s External Affairs.*, New York: Routledge.

- Thorhallsson, Baldur. (2018). “Studying Small States: A Review.” *Small States & Territories Journal*, 1(1), 17–34. <https://www.um.edu.mt/library/oar/handle/123456789/44443>
- Tüysüzoğlu, Göktürk. (2013). “Güney Kafkasya’da Bölgesel İşbirliği Gerçekliğinden Soyutlanan Ülke: Ermenistan.” *Ermeni Araştırmaları*, 44, 233–276.
- Üren, Çağla. (2025). «Zengezur’dan Trump Rotasına Yeni Koridor: Türkiye ve Dünyayı Nasıl Etkileyecek?» *Euronews Türkçe*, 8 Ağustos 2025. <https://tr.euronews.com/2025/08/08/zengezurdan-trump-rotasina-yeni-koridor-turkiye-ve-dunyayi-nasil-etkileyecek>
- Üste, Ahmet Nazmi ve Aydın, Ulviyye. (2022). “Güney Kafkaslarda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Zengezur Koridoru’nun Önemi.” *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30. Yıl Özel Sayısı, 261–274. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos/issue/71470/1120774>
- Veebel, Vello. (2017). “Russia’s Neo-Imperial Dependence Model: Experiences of Former Soviet Republics.” *Romanian Journal of Political Sciences*, 17(1), 4–34.
- World Bank. (2017). *Small States: A Roadmap for World Bank Group Engagement*. Washington: World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/736071496248865262>
- Žunjić, Marko ve Kostić Šulejić, Marina. (2023). “Military Exercises in the Post-Yugoslav States: Between Balancing and Bandwagoning.”